

Péče o nemocné v době středověkých epidemií

Lepra

Lepra je **chronické infekční onemocnění**, proti kterému nebylo možné se účinně bránit.

Původce: Mycobacterium leprae

Projevy a důsledky: Mykobakterium napadá zejména nervy. Kůže i části končetin zůstávají bez citu. Na kůži se vytvoří léze (ruce, nohy, varlata), které vypadají jako vřed. Přestávají fungovat mazové žlázy, kůže praská. Dochází k porušení integrity kůže, čímž se objevuje vstupní brána infekci. Vzhledem k tomu, že je narušeno čítí, postižený necítí vysokou teplotu, např. u ohně docházelo ve středověku k popáleninám. Další důsledek lepry je oslepnutí nebo porucha zraku. Oční víčko se přestává hýbat a oko zůstává otevřené. Z lidí se díky lepře stávaly bezmocné, slepé a znetvořené lidské trosky, které čekaly na smrt i několik let.

Cesta šíření: dotykem

O malomocenství píše již Bible. Leprou znali ve starověké Číně, Indii, Egyptě. Je to onemocnění, které se objevovalo ve starověku. Kůže mokvala a do okolí se šířil značný zápach z hnisajících ran. V současné době se toto onemocnění stále vyskytuje. Avšak léčba a péče o pacienty jsou již dostatečně účinné.

O nemocné se staral vojenský a špitální řád **rytířů svatého Lazara Jeruzalémského**, který byl založen v Jeruzalémě. Útulky, kde se pečovalo o nemocné, se nazývaly **leprosálie**. Ta byla stavěna mimo města, protože pohled na postižené nebyl lidskému oku příjemný a zápach z hnisajících ran byl cítit poměrně daleko za zdi budov. Péče o nemocné spočívala v zajištění základních potřeb (v mezích možností opatrovníků), tlumení bolesti a v péči o rány.

Nemocný jedinec musel **žít mimo lidskou společnost**. Jeho povinností bylo dávat kolemjdoucím výstrahu, aby se nepřibližovali. Tato zvyklost se v podobě zvonku či řehtačky uchovala v Evropě až do středověku. Ve starověku musel malomocný docházet za knězem, který jej prohlédl bez doteku. Jestliže uznal, že je zdravý, byl nemocný nucen absolvovat očistné obřady, které předcházely jeho návratu do zdravé společnosti.

Malomocní **žili odděleně**. Pouze v určité dny mohli opouštět své příbytky a chodit žebrať. Museli nosit "**Lazarův oděv**" – černou kutnu s obrazem dvou bílých rukou na prsou. Ruce přestavovaly symboliku tíhy boží, která na nemocném spočinula. Součástí oděvu byl černý klobouk s bílým okrajem. Malomocní nesměli vstupovat do krámů či hostinců. Zboží, které chtěli koupit, označovali holí. Měli zakázáno hovořit se zdravými osobami a pít z veřejných studní. Církev usilovala o to, aby akt izolace nemocného byl pro postiženého co nejméně bolestný. Proto byla vypracována určitá pravidla, která se ne všude dodržovala.

Mor

Mor, **černá smrt**, je dodnes spojen s představou **zlé kletby**, strašné osudné nemoci, usmrcující svého času nečekaně kohokoliv bez rozdílu a bez možnosti záchrany. Stále v našem povědomí představuje obraz hrůz, které kdysi postihovaly evropské země hromadným vymíráním. Mor vylidnil města, vesnice, zanechal přeživší osoby v zoufalství, vystavené hladu, bídě a strachu. V našich zemích se již více než 200 let nevyskytuje, **je léčitelný**.

Morová rána probíhala jako opakující se pandemie, jenž se objevovaly na několika kontinentech a zemřel při nich značný počet obyvatel. Nemoc si vyžádala asi **200 milionů** lidských životů.

Stručný popis nemoci

Mor je **infekční onemocnění hlodavců a malých savců** – krys, potkanů či veverek. Je přenášeno ze zvířete na zvíře **blechami**, které infekci přenáší i na člověka. Jedná se tedy o **zoonózu**. Původcem infekce je gram negativní bakterie nazývaná dříve Pasteurella pestis, dnes je přejmenována po svém objeviteli na Yersinia pestis.

Bakterie proniká do organismu třemi cestami:

1. *Dýchacími cestami:* vzniká **morový zánět plic**, který je smrtelný
2. *Kůží (bodnutím infikovaného hmyzu):* vzniká **hlíza**
3. *Gastrointestinálním traktem:* po požití infikovaných potravin

Formy nemoci

- **Dýmějový mor** – Dýmějová forma se nazývá také *bubonická* nebo *hlízová*. **Příznaky:** Objevují se vysoké horečky, zimnice, značná bolest hlavy, která může být tak krutá, že je doprovázena až psychotickými příznaky. Během několika hodin vznikne bolestivý otok lymfatických uzlin na krku, v podpaží a v tříslech. Tomuto zduření se říká **dýměj** = **bubo** a je plné bakterií. Bubo se může *provalit*, načež se nemocnému značně uleví a může dojít k vyléčení, a nebo se hlíza neprovalí, **nemoc postupuje dál** a nemocný nakonec umírá. Nemoc doprovází změny barvy kůže, protože dochází k rozpadu vnitřních orgánů a krvácení. Důsledkem je zčernání kůže tak typické pro mor.
- **Plicní forma – příznaky:** Vysoká horečka, kašel, dušnost, bolest na hrudi, vykašlávání krve. Nejsou přítomny

hlízy. Plicní mor se šíří *kapénkovou cestou*. U plicního moru umírá více nemocných, než u bubonické formy.

- **Střevní forma** – ta se vyskytovala nejméně.

Chronologie epidemií

První epidemie moru se objevila v roce 542 př. n. l. v době vlády římského císaře Justiniána. Rozšířila se v **Malé Asii**, odkud se dostala do Evropy. Tato epidemie údajně trvala **50 let** a zemřelo při ní **100 milionů lidí**.

Druhá vlna epidemie, resp. pandemie, byla pro **Evropu** nejničivější. Probíhala v několika vlnách od poloviny 14. století do konce 17. století. Zemřela až $\frac{1}{3}$ evropské populace. S největší pravděpodobností se nejdříve nákaza objevila v Číně a odtud se rozšířila do střední Asie. Bylo otázkou času, kdy se nákaza dostane do Evropy, neboť oba kontinenty spolu udržovaly bohaté obchodní styky. Ve středověku byly krysy součástí lidských obydlí. Byly i samozřejmými pasažéry obchodních lodí. Tímto způsobem se infekce dostala do Evropy. Infikované krysy pobývaly na cestovních lodích, které se vracely domů na Sicílii. Dost členů posádky již bylo nakaženo z Krymu, odkud lodě vyplouvaly. Tudíž na podzim roku 1347 začíná mor řádit i v Evropě – Janov, Benátky, Pisa a další italská města. Odtud se mor rozšířil do Francie. Boccaccio v Dekameronu píše: „...jak mnohý vzácný muž, jak mnohá krásná žena snídali ráno v kruhu rodiny, aby už večer téhož dne večereli se svými předky na onom světě.“

V **Anglii**, kam nákaza dorazila za necelý rok, dostala jméno "černá smrt" podle **černých skvrn na kůži**. Mor si své oběti nevybíral. Umírali staří lidé, děti, bohatí i chudí. Vymíraly celé rodiny. V některých městech nebo vesnicích bylo možné napočítat více mrtvých než živých obyvatel.

Prvnímu náporu (tedy ve 14. století) zůstaly **Čechy** celkem ušetřeny. O epidemii, která řádila v Itálii, se u nás vědělo od obchodníků nebo cestujících studentů. Navíc u nás působila nákaza značně nestejnoměrně. Nebyly zaznamenány hromadné útoky, jak tomu bylo v ostatních zemích. I nedostatek svatyní, zasvěcených **svatému Rufu**, bylo možné zaznamenat. Sv. Ruf měl ochraňovat před morem. V Praze např. nebyl zjištěn nižší pokles studentů zapsaných na univerzitu. Zato ve Vídni musela univerzita přerušit výuku.

V českých zemích bylo *pobělohorské období* poslední dobou, kdy se na našem území vyskytl mor. Ten se u nás objevoval v letech 1624–1626, 1631–1635, 1639–1640, 1648–1649 (tehdy byl v Českých Budějovicích vydán Ferdinandem III. morový řád pro Čechy). Šíření moru souviselo s pohybem vojsk a bylo průvodním jevem válečného období. Další šíření moru proběhlo v roce 1689 a na naše území mor postupoval z Balkánu přes Uhry a Vídeň. Mor se v českých zemích objevoval ještě na začátku 18. století. Lékaři na morové epidemie reagovali vydáváním odborné literatury i literatury určené všem vrstvám společnosti. Epidemie byli nuceni řešit i panovníci vydáváním různých nařízení. Poučné informace lze dále najít v publikaci Svobodný, Hlaváčková: Dějiny lékařství v českých zemích.

Třetí morová epidemie vypukla na konci 19. století v **Číně** a rozšířila se i do **Indie**. Do Evropy se nákaza nedostala. Počet zemřelých byl menší ve srovnání s předchozími epidemiemi. Tato doba však byla významná tím, že francouzský lékař, bakteriolog švýcarského původu, **Alexander Yersin** (1863–1943), objevil a popsal původce nemoci. Ke stejným výsledkům došel nezávisle i japonský lékař Shibasaburo Kitasato (1852–1931).

Důsledky moru byly nedožrnné. Došlo k hospodářskému a sociálnímu **úpadku**. Snížil se markantně počet obyvatel. Klesla důvěra v církve, ale i v lékaře, kteří nebyli s to nemocným pomoci. Epidemie znamenaly značné emocionální vyčerpání pro rodiny, které se musely postavit tváří v tvář infekci, jež krutě zabíjela jejich nejdražší.

Průběh moru v **Londýně** v roce 1665 popsal spisovatel **Daniel Defoe** (autor známého Robinsona Crusoe). Tehdy byl ještě velice malým chlapcem a když vypukla nákaza, odjel se svými rodiči na venkov, což bylo zcela běžné. Jeho strýc z otcovy strany, Henry Foe, zůstal po celou dobu epidemie v Londýně. Na základě svých očitých zkušeností předal synovcovi informace o událostech, které mor doprovázely. Spisovatel je sepsal v knize „Deník morového roku“.

Jak vypadal boj proti nákaze

Státy a města se proti infekci bránily **izolací** lidí, kteří přicházeli z nakažených oblastí. V Benátkách izolace trvala **40 dní** (italsky se čtyřicet řekne quaranta – odtud pochází slovo *karanténa*). Do přístavů nebyly vpouštěny lodě z postižených zemí.

Dalším opatřením, jež mělo zabránit šíření nákazy, bylo **stanovení dohlížitelů**. Jejich úkolem bylo pátrat po domech, ve kterých se vyskytl mor. Po té, co nákazu zjistili, dali příkaz bičici, aby dům zapečetil.

- **Hlídači** – U každého „nakaženého“ domu stáli **dva** hlídači – jeden ve dne, druhý v noci. Sledovali, jestli z domu nikdo nevychází a nikdo do něj nevchází, aby neroznášel nákazu. Pokud obyvatelé porušili opatření, byli potrestáni. Hlídači měli na starosti **obstarávat všechny činnosti**, které si rodina za normálních okolností mohla zajistit sama, např. zavolání lékaře, jít k apatykáři, zajistit nákup, vodu, apod.
- **Ohledávačky** – Měly za úkol **ohledat tělo zemřelého a podat o tom zprávu lékaři**. Byly vázány přísahou. Ohledávačky či ohledávače nebylo možné zavolat na jinou veřejnou práci či zaměstnání, držet si obchod, nemohly taktéž pracovat jako pradelny.
- **Ranhojiči** – Jen ti, kteří patřili k morovému špitálu, byli vybíráni na pomoc ohledávačkám. Ranhojič a ohledávačka konali společně **prohlídku zemřelého**. Ranhojič byl také **k pomoci dohlížiteli farnosti**. Za každé ohledané tělo dostával určitou sumu peněz.
- **Ošetřovatelky – opatrovnice** – Tyto odvážné ženy **pečovaly o nemocné**.

Není bez zajímavosti, že úkolů hlídačů či ošetřovatelek se většinou zhostili lidé bez domova, žebráci bez peněz, různí zlodějčci a zlodějky. Matka od rodiny rozhodně nešla vykonávat dobrovolně funkci ošetřovatelky. Nejednou se stalo, že ošetřovatelka poté, co dotyčný nemocný zemřel, ukradla něco z jeho majetku. Literatura hovoří i o tom, že

z netrpělivosti nebohého umírajícího tajně uškrtila či jinak mu pomohla na onen svět. Mnoho ošetřovatelek při své práci zemřelo.

Byla vydána povinnost každého občana **hlásit onemocnění dohlížitelům**. Dalším opatřením byla izolace nemocných a to tak, že *domy*, ve kterých se nákaza objevila *byly zapečetěny a označeny na dveřích červeným křížem*. Hlídači zapečetěných domů střežili, zda-li je zákaz pohybu dodržován. Často však byli obyvateli domu oklamáni. Některé domy měly zadní vchod nebo okna do zahrad, proto obyvatelům nečinilo potíží v noci tajně prchnout. Hlídač pak hlídkoval před prázdným domem třeba několik dní.

Problém byl v tom, že s nemocnými lidmi **museli v domě zůstat i lidé zdraví**. Odejít z infekčního prostředí se podle předpisů nesmělo. Avšak chytrý člověk si vždy poradil, a tak utíkal i celé rodiny.

Ze zapečetěných domů se **nesmělo nic vynášet** – oblečení, různé předměty, nádobí, věci denní potřeby apod. Některé rodiny se chovaly více či méně agresivně. Hlídače jednoduše zbily či jinak násilím počastovaly a pak utekly. Zapečetěování domů rozhodně nebyl spolehlivý způsob, jak bránit šíření nákazy. Dalším negativním aspektem bylo, že lidé, kteří museli zůstat doma bez možnosti vyjít na ulici, byli doháněni k zoufalství a pláči. Z domů byl slyšet nářek a křik k smrti vyděšených občanů, kteří se museli dívat nemoci zpřímá do očí, kterak hubí jejich nejdražší, bez ohledu na věk. Umírali všichni včetně novorozeňat a kojících matek.

V době moru ženy též **rodily**. Když přišla jejich chvíle, nebyl po ruce nikdo, kdo by jim pomohl, nebyla k dispozici žádná porodní bába. Nejednou rodila žena sama nebo otec pomáhal rodit své dítě. Podle statistik se v době morových epidemií zvýšila kojenecká úmrtnost a počet zemřelých matek při porodu.

Hlízy, které se nemocným objevovaly na krku, v tříselech či jinde způsobovaly velkou bolest. Mnozí postižení nebyli schopni tato muka snášet a raději se vrhali z oken či jinak se zbavovali života. Málo bylo těch šťastných, kterým hlíza praskla, což sebou přinášelo značnou úlevu od bolesti.

Bylo doporučováno **vykuřování domů**: voňavkami, kadidlem, benzoe, pryskyřicí či sírou. Jindy lidé doma zapalovali ohně. Někomu se však podařilo zapálit i dům. Taktéž se hojně větralo.

Souhrnně lze říci, že proti středověkým epidemiím **neexistovala účinná obrana**. Péče o nemocné spočívala skutečně v zajišťování základních potřeb, ochlazování při vysokých horečkách a emocionální pomoci. Na skutečně kvalitní péči si muselo lidstvo ještě dlouho počkat.

Pohřbívání zemřelých se provádělo zpravidla v nočních hodinách. Nikomu nebylo umožněno doprovodit své zesnulé rodinné příslušníky. Pro nemocné byly zřizovány **morové špitály**, těch však bylo zoufale málo a jenom zlomku nemocných mohla být poskytnuta péče. S pomocí přicházely i bohaté a zbožné ženy. Chodily po ulicích a rozdávaly almužny, dokonce navštěvovaly nemocné, posílaly pro léky či zajišťovaly jídlo.

Odkazy

Související články

- Péče o nemocné v Byzantské říši
- Dějiny ošetřovatelství
- Dějiny ošetřovatelství/Pravěk
- Dějiny ošetřovatelství/Starověk
- Dějiny ošetřovatelství/Středověk
  - Historické osobnosti v ošetřovatelství z doby středověku
  - Řádové ošetřovatelství
- Dějiny ošetřovatelství/Novověk
- Dějiny ošetřovatelství/19. století

Použitá literatura

- CANTOR, N., F.. *Po stopách moru*. 1. vydání. Praha : BB/art s.r.o., 2005. 179 s. ISBN 80-7341-416-3.
- ČECHURA, J.. *České země v letech 1378-1437. Lucemburkové na českém trůně II*. 1. vydání. Praha : Libri, 2000. 438 s. ISBN 80-85983-98-2.
- DEFOE, D.. *Deník morového roku*. 1. vydání. Praha : Odeon, 1982. 273 s.
- GORDON, R.. *Podivuhodné dějiny lékařství*. 1. vydání. Praha : Melantrich, 1995. 244 s. ISBN 80-7023-208-0.
- DISCOVER, Toronto; NEW SCIENTIST, Londýn. Černá smrt. *100+1 zahraniční zajímavost*. 2002, roč. 39, vol. 2, s. 40-42, sv. Praha: Reproprint studio a.s. ISSN 0322-9629.
- SVOBODNÝ, P. a L. HLAVÁČKOVÁ. *Dějiny lékařství v českých zemích*. 1. vydání. Praha : Triton, 2004. 247 s. ISBN 80-7254-424-1.
- WONDRÁK, E.. *E. Historie moru v českých zemích*. 1. vydání. Praha : Triton, 1997. 119 s. ISBN 80-7254-073-4.

